

Από τη Σαπφώ στον Μποντλαίρ: Λογοτεχνικές διαδρομές του Αντώνη Πρωτοπάτση

Θερμές ευχαριστίες στους συνδιοργανωτές αυτής της εκδήλωσης τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, τμήμα Λέσβου, το Μουσείο – Βιβλιοθήκη Στρατή Ελευθεριάδη-Τεριάντ και τους Φίλους Ιστορικής Μνήμης - Πολιτιστικής Δημιουργίας, που με εμπιστεύτηκαν και μου ανέθεσαν σήμερα να σας μιλήσω για την προσωπικότητα και το λογοτεχνικό έργο του Αντώνη Πρωτοπάτση, ενός πολυσχιδούς, πολυτάλαντου δημιουργού που δεν περιορίστηκε σε μία μόνο ταυτότητα.

Ολόθερμες ευχαριστίες και σε σας κυρίες και κύριοι που τιμάτε με την παρουσία σας την εκδήλωση αυτή. Οφειλόμενες ευχαριστίες στο ζεύγος Σοφίας και Γιάννη Χατζάκη, κληρονόμους της Μαρί-Λουίζ Γκιγιόν, συζύγου του Αντώνη Πρωτοπάτση. Η κυρία Χατζάκη έθεσε στη διάθεσή μου όχι μόνο φακέλους από το αρχείο του Πρωτοπάτση, υλικό πολύτιμο για την παρουσίαση αυτή, αλλά και σημαντικές πληροφορίες επί του συνόλου του αρχείου.

Θα ήθελα να ξεκινήσω με μια γενική διαπίστωση: Η προσέγγιση της προσωπικότητας και του έργου του Αντώνη Πρωτοπάτση, οδηγεί σε αδιέξοδο ή τουλάχιστον, για να μην είμαστε υπερβολικοί, σε μια δυσκολία. Εξηγούμαι αμέσως: Η έλλειψη των καταλοίπων του, που βρίσκονται έγκλειστα, κρυμμένα σε αρχεία ιδιωτών, σκορπισμένα σε περιοδικά και εφημερίδες ή παραμένουν ανέκδοτα δεν βοηθά στο να σχηματιστεί μια κατά το δυνατόν πληρέστερη εικόνα του.

Όπως σημειώνει και ο Στρατής Δούκας «Μα κι αν είχαμε υπόψη μας όλες τις πολύμορφες επιδόσεις του πάλι δε θα μπορούσαμε να τον έχουμε ολοκληρωμένο. Γιατί [...] η προσωπικότητά του εξακολουθεί να είναι ανώτερη από το έργο του...».

Η δυσκολία γίνεται ακόμη μεγαλύτερη, όταν θα πρέπει στον ελάχιστο χρόνο των 15-20 λεπτών της ώρας η ομιλήτρια να συμπυκνώσει τις πληροφορίες χωρίς να παραλείψει σημαντικές πτυχές του έργου του.

Όσοι αξιώθηκαν τη δωρεά της φιλίας του Αντώνη Πρωτοπάτση κάνουν λόγο για ένα ασυνήθιστο και αξιοπερίεργο κράμα αντιθέσεων:

«Ενώ τον διέκρινε, γράφει ο Βαγγέλης Καραγιάννης, μια διαχυτική απλότητα στις σχέσεις του, μια ανεξικακία μια φυσική αβρότητα καλοαναθρεμμένου και διακριτικού παιδιού, μέσα του έκαιγε συγχρόνως μια φλόγα εύθικτου και ανυπόταχτου μαχητή, που λαμπάδιαζε κάθε τόσο και τον ξεσήκωνε να κατεβεί με αδημονία στην κονίστρα να προκαλέσει και να υποστηρίξει θερμόαιμα και σχεδόν εγωιστικά τα πιστεύω και τα ιδανικά του, με μια δογματική αγανάκτηση, μ' έναν ασυγκράτητο ορμητικό κοχλασμό, που έφθανε τα όρια της υπερβολής. Ήταν τότε όπως ένας θυελλώδης άνεμος που ξεσπά ξαφνικά. Τον κυβερνούσε ένας ενθουσιασμός, ένας οίστρος, που τον ηλέκτριζε και τού δινε φτερά και δύναμη και λόγο επιβλητικό».

Γεννημένος το 1897 στ' Ακλειδιού της Μυτιλήνης ανατράφηκε με τη φροντίδα της μητέρας του Ελένης Σιφναίου–Πρωτοπάτση, κόρης του Μυτιληνιού γιατρού Παναγιώτη Σιφναίου. Από αυτήν πήρε τα πρώτα μαθήματα ενός πραγματικά πολιτισμένου ανθρώπου, τα οποία αργότερα τα αξιοποίησε και τα έφερε στα μέτρα της δικής του νοοτροπίας και ψυχосύνθεσης.

Αργότερα, στο Γυμνάσιο Μυτιλήνης είχε την τύχη να συναντήσει σπουδαίους, προοδευτικούς και φιλελεύθερους εκπαιδευτικούς, όπως τον Αριστείδη Δελή και τον Μιχαήλ Στεφανίδη, οι οποίοι επέδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωση της εκλεπτυσμένης ανθρωπιάς του, τον καθοδήγησαν και άνοιξαν ευρείς ορίζοντες στα ποικίλα ενδιαφέροντά του.

Ο ίδιος ο Πρωτοπάτσης αναφερόμενος στον δάσκαλό του Μιχαήλ Στεφανίδη έγραφε μεταξύ άλλων: «...Ήταν ο δάσκαλος που μας άνοιγε ορίζοντες, που μας ξυπνούσε πνευματικές ανησυχίες, που μας έδινε να νιώσουμε ότι έξω από την υλή που περιέχει το σχολικό πρόγραμμα, ο ανθρώπινος νους, το ανθρώπινο αίσθημα έχει πάρει άπειρους άλλους δρόμους γοητευτικούς...».

Αγαπούσε με πάθος τη Λέσβο και τη νοσταλγούσε στα χρόνια που έμενε μακριά της. Ονειρευόταν αφού λύσει το πρόβλημα του βιοπορισμού του να απαγκιστρωθεί από τη Γαλλία και να εγκατασταθεί οριστικά στο νησί, το οποίο επισκεπτόταν μόνο για λίγες εβδομάδες του καλοκαιριού και του φθινοπώρου.

Νέος ακόμα, γύρω στα 1914, εξορμούσε, μαζί με άλλους συνομηλίκους του, στα χωριά του νησιού με σκοπό να μελετήσουν τον λαογραφικό πλούτο του, να τον ζήσουν από την πηγή της δημιουργίας του, το λαό. Ηγετική φυσιογνωμία της παρέας ο Α. Πρωτοπάτσης, συμπάρεσσε με το ρομαντικό ενθουσιασμό του και τους

υπόλοιπους. «Μια διψασμένη ψυχή, που δροσολογούσε στη νερομάνα της λαϊκής τέχνης» κατά τον Στρατή Αναστασέλλη.

Η λαϊκή ποίηση κέντριζε ιδιαίτερα το ενδιαφέρον του Πρωτοπάτη, πάθος του και ιδανικό που δεν δεχόταν να το υποτάξει σε επιστημονικούς κανόνες. «...η αγάπη μας, το μεράκι μας για τα λαϊκά τραγούδια, είναι κάτι περισσότερο κάτι καλλίτερο από απλή επιθυμία γνώσης, είναι ένα αίσθημα ερωτικό, όπου μετέχουν οι πιο κρυφές ορμές του οργανισμού μας, που ικανοποιεί ορέξεις περισσότερο από διανοητικές. Θα ήταν κρίμα να τ' αποξηράνουμε με πεζές αποκλειστικά επιστημονικές φροντίδες».

Πρωτίστως τον ενδιέφερε να την προσεγγίσει, να την κατανοήσει ως τέχνη, ως δημιουργία, κορφολογώντας απ' αυτή το καλύτερο. Φοβόταν για τη μελλοντική τύχη της ποίησης αυτής και λυπόταν που η «ασυνάρτητη» ζωή του, όπως ο ίδιος την χαρακτήριζε, δεν του επέτρεπε να ασχοληθεί όσο εκείνος ήθελε με αυτήν.

Η Σαπφώ η μεγάλη ποιήτρια της Λέσβου, κεντρίζει το ενδιαφέρον του Πρωτοπάτη από πολύ νωρίς. Δεκαεννιάχρονος ακόμη καταπλήσσει τον μεγαλύτερο σε ηλικία Χρυσάνθο Μολίνο όταν τον πρωτοσυναντά, με πρωτοβουλία του Στρατή Παπανικόλα. «Μου μίλησε για τη Σαπφώ, απαγγέλλοντας, για υπόκρουση, ολόκληρες στροφές της στο αρχαίο κείμενο. Ομολογώ δε ότι εγώ τότε μολονότι εννιά χρόνια μεγαλύτερός του, δεν καταλάβαινα από το σαπφικό τραγούδι, παρά μέσες κι άκριες. Μου μίλησε κατόπιν για τον Μποντλαίρ, ένα δηλαδή από τους πιο δυσκολοπλησίαστους και στη φόρμα και στο περιεχόμενο Γάλλους ποιητές».

Αργότερα και ενώ βρίσκεται στη Γαλλία η Σαπφώ επανέρχεται στα ενδιαφέροντά του καλύτερα δεν έχει φύγει ποτέ από αυτά.

Τον Φεβρουάριο του 1934 γράφει στον φίλο του Παναγιώτη Νικήτα: «Το ψωμί βγαίνει δύσκολα, κάθε μέρα δυσκολώτερα. Έχω την εντύπωση ότι εισερχόμεθα σε μια ταραγμένη περίοδο όπου οι «καταγινόμενοι εις έργα ουχί κοινώς παραδεδεγμένης χρησιμότητος» (που λέγει κι ο Παπαδιαμάντης) δεν έχουμε θέση. Εν τω μεταξύ τα χρόνια περνούν, φτάσαμε ή περάσαμε τη μέση του δρόμου της ζωής [...] και όλοι μας οι πόθοι, όλες μας οι δυνατότητες μένουν ανεκπλήρωτοι. Έχω όρεξη να επαναστατήσω εναντίον αυτής της καταστάσεως και εφ' όσον είναι ακόμα καιρός λέγω να εκστρατεύσω μήπως και συλλάβω τα όνειρα. Αποφάσισα να τα βάλω με τη Σαπφώ. Η κοπέλα αυτή έχει τραβήξει των παθών της τον τάραχον από χίλιους δυο τύπους [...]. Λοιπόν η

Σαπφώ είνε ένα από τα μεράκια μου. Ή μάλλον κατορθώνω και περιλαμβάνω μέσα στο σαπφικό πρόβλημα ένα πλήθος λεσβιακά μεράκια [...].

Τον ενοχλεί η «ύπουλη» όπως την ονομάζει ατμόσφαιρα που έχει δημιουργηθεί γύρω από την ποιήτρια και η εμπορευματοποίηση του ονόματός της. Σκέπτεται λοιπόν να προχωρήσει στην έκδοση αποσπασμάτων του έργου της με πρωτότυπες και παράτολμες θεωρίες, πλούσια εικονογραφημένη με λεσβιακά τοπία.

«Η έκδοση, έτσι που τη φαντάζομαι, έγραφε στον ΘείελπηΛεφκία και στον Βαγγέλη Καραγιάννη το 1934, δε θάνε έκδοση φιλολογική με σοφά ερμηνευτικά σχόλια. Ένα κείμενο προσεκτικά τυπωμένο, με μια καλή μετάφραση. Η πρωτοτυπία του πράγματος, θα σύγκειται σε μια μεγάλη εισαγωγική μελέτη, όπου θα προτείνω ένα νέο κατά την ιδέα μου τρόπο προσεγγίσεως και κατανοήσεως της Σαπφώς, διά μέσου της λαϊκής νεοελληνικής ποιήσεως, του λεσβιακού φολκλόρ [...] Έχω εύρη πρόχειρα και από μνήμης τραγούδια μερακλήδικα που έχουν αναλογίες αναμφισβήτητες με τη Σαπφική διάθεση».

Για την έκδοση σκέπτεται, έχοντας τις απαραίτητες γνωριμίες στο Παρίσι, να απευθυνθεί σε σύλλογο βιβλιοφίλων ώστε να αγοραστεί από τα μέλη και σε περιορισμένα οπωσδήποτε αντίτυπα για να κρατήσει έτσι το βιβλίο την αξία του. Στα σχέδιά του είναι αργότερα να ακολουθήσει και ελληνική έκδοση.

Για να προετοιμάσει δε το έδαφος έχει αποφασίσει να ξεκινήσει με ένα άρθρο με τα κυριώτερα σημεία της εισαγωγικής μελέτης που θα δημοσιευθεί σε κάποιο έγκριτο γαλλικό περιοδικό «και έτσι, γράφει στον φίλο του Λεφκία, όταν θα κάμω την πρότασή μου στους βιβλιόφιλους δε θάμαι μόνο ένας λέσβιος ζωγράφος, παρά θα ποζάρω και ως μελετητής της Σαπφώς με πρωτότυπες θεωρίες».

Ζητά λοιπόν από τους Βαγγέλη Καραγιάννη, Παναγιώτη Νικήτα, Θείελπη Λεφκία, να του στείλουν από τις συλλογές τους τραγούδια που χορεύονται και τραγουδιούνται στους γάμους προπάντων δε παινέματα της νύφης και του γαμπρού, «από τις κορυφές το καλλίτερο», όπως χαρακτηριστικά γράφει.

Το όνειρό του αυτό τελικά έμεινε ανεκπλήρωτο.

Στο Αρχείο το οποίο βρίσκεται στην κατοχή του ζεύγους Χατζάκη, υπάρχει χειρόγραφη ολοκληρωμένη μελέτη του 1936 στη γαλλική και στη συνέχεια στην

ελληνική γλώσσα, με σημειώσεις του Πρωτοπάτση. Περιλαμβάνει τις ενότητες: «Η λύρα δεν είναι σύμβολο», «Η μουσική και ο χορός», «Φραγκομανία. Επίσης απαγορεύεται» φέρει δε τον γενικό τίτλο «Μας σκότωσαν τη Σαπφώ».

Το 2015 τα Γενικά Αρχεία Λέσβου προχώρησαν στην έκδοση του έργου αυτού, του οποίου την μεταγραφή από το χειρόγραφο έκανε η κ. Σοφία Χατζάκη.

Τον Ιούνιο του 1939 στο πλαίσιο του καλλιτεχνικού μέρους της «Λεσβιακής έκθεσης» για δυο συνεχόμενες Κυριακές (11.6.1939 και 18.6.1939) στην αίθουσα του κινηματογράφου «Πάνθεον», ο Πρωτοπάτσης ανέπτυξε τις θέσεις του για την ανάγκη σωτηρίας των ζωντανών εκδηλώσεων του λαϊκού μας πολιτισμού με κύριο θέμα «Η Σαπφώ η παντοτεινή». Στην πρώτη ομιλία του έδειξε τη συγγένεια της σαπφικής ποίησης και της σημερινής παράδοσης και αντέταξε το τραγούδι προς τη γραπτή στιχουργία των ημερών του. Τη δεύτερη φορά ανέλυσε «τι είναι μουσική εν γένει και ειδικά η δική μας, κι αν αυτή έχει ανάγκη εκπολιτισμού».

Στον 9^ο τόμο των Αιολικών Γραμμάτων το 1979, δημοσιεύεται το πρώτο μέρος της παραπάνω μελέτης με σχόλια του Βαγγέλη Καραγιάννη.

Αντίθετα με την Σαπφώ είχε τη χαρά, εν μέρει τουλάχιστον και θα εξηγήσω παρακάτω το εν μέρει να δει τυπωμένο το άλλο του μεράκι, έργο ζωής κι αυτό:

Το 1944 από το τυπογραφείο της λεσβιακής εφημερίδας «Ταχυδρόμος» εκδόθηκεσε 278 αντίτυπα το βιβλίο του με τίτλο: «Πενήντα από τα περίφημα Άνθη του Κακού του Charles Baudelaire, μεταφρασμένα από τον Α. Πρωτοπάτση», έκδοση διανθισμένη με χαρακτηριστικές ξυλογραφίες του καλλιτέχνη.

Στον πρόλογο της έκδοσης ο Πρωτοπάτσης σημειώνει ότι ίσως η έκδοση να γίνεται σε ακατάλληλη στιγμή, γιατί άλλες ήταν οι έγνοιες των ανθρώπων της εποχής, του ήταν όμως δύσκολο να την αναβάλει περισσότερο εφόσον οι πρώτες του μεταφραστικές δοκιμές είχαν ξεκινήσει το 1913 και η πρώτη του δημοσιευμένη μετάφραση το 1915.

«Κι αν χρειάζεται δικαιολογία με τη λειψή τούτην έκδοση, ας συλλογιστεί ο αναγνώστης πως μόνο με το έντυπο έχει ο συγγραφέας κάποια αντικειμενική αίσθηση της δουλειάς του, που το χειρόγραφο δε μπορεί να του δώσει. Τέτοια αίσθηση μου ήταν ανάγκη εκεί που είχα φτάζει με τούτη τη μετάφραση. Η ώρα, ο τόπος, τα λίγα

αντίτυπα της έκδοσης αυτής μαρτυρούν πως γίνεται χωρίς αξιώσεις. Θα επιθυμούσα να θεωρηθεί χειρονομία ολότελα ιδιωτική. Θα μπορέσω να χαρίσω τους στίχους αυτούς σε μερικούς φίλους, κι αν κοντά σ' αυτό η έκδοσή τους γίνει αφορμή να επικοινωνήσω και με μερικούς άλλους, που αλλιώς θα μου έμεναν πάντα ξένοι, δίνοντάς τους κάποια ιδέα όχι πολύ προδοτική του ποιητή, που προσπάθησα να μεταφράσω, η αμοιβή μου θάναι μεγάλη».

Κατά τον Γ. Βαλέτα στο προλογικό σημείωμα φανερώνεται το μεγαλείο του Πρωτοπάτση, το εύρος του μεταφραστή.

Δεκαπέντε χειρόγραφα μεταφρασμένα ποιήματα του Μποντλαίρ σε ισάριθμες πυκνογραμμένες σελίδες είναι χαρισμένα από τον Πρωτοπάτση στον Στρατή Αναστασέλλη, το 1940, τέσσερα χρόνια πριν από την έκδοσή τους, με την αφιέρωση «Λίγα άνθη του κακού ελληνικοί στίχοι Α. Πρωτοπάτση. Του Στρατή Αναστασέλλη, πριν πέσουν στα χέρια του ενός και τ' άλλου, με όλη μου τη φιλία».

Ένα χρόνο αργότερα χαρίζει επίσης χειρόγραφα μεταφρασμένα ποιήματα του Μποντλαίρ και στον Δημήτριο Π. Λεοντή που σήμερα βρίσκονται στα ΓΑΚ Λέσβου, δωρεάν του Λεοντή.

Η έμμονη ιδέα των τελευταίων του χρόνων ήταν τα «Άνθη του Κακού» και η απόδοσή τους στα ελληνικά. Οι προηγούμενες μεταφραστικές δοκιμές δεν τον ικανοποιούσαν. Φιλοδοξούσε να δώσει ακέραιο το σώμα και το πνεύμα της μποντλαιρικής ποίησης «ακέρια μ' ελληνικό φόρεμα», όπως χαρακτηριστικά ανέφερε. Αυτό τον απασχολούσε πάνω απ' όλα και πάνω απ' την αρρώστια του.

«Θα μου πης, γράφει στον Βαγγέλη Καραγιάννη το 1938, γιατί βάλθηκα και καλά να τον μεταφράσω και δεν διάλεξα τίποτ' άλλο. Μιαν εκλογή από τον Villon ή τον Verlaine π.χ. Μα γιατί τον θεωρώ όχι ποιητικότερο, αλλά σημαντικότερο από τον Verlaine ή τον Villon. Τα *Fleurs du Mal* τ' αγαπώ όχι ως ποιητική επιτυχία, αλλά για την πονεμένη ανθρώπινη ουσία που περιέχουν. Τα νομίζω πως είνε μια από τις πολυτιμότερες ανθρώπινες μαρτυρίες που έχουμε και προσπαθώ να τα ξαναπώ ή μάλλον να τα ξαναγράψω στη γλώσσα μας. Χωρίς παραμόρφωση. Χωρίς θεληματική παραμόρφωση».

Στο αρχείο του ζεύγους Χατζάκη βρίσκονται τρεις από τις χειρόγραφες μεταφραστικές δοκιμές με τις αναγκαίες σημειώσεις του Πρωτοπάτση. Λεπτομέρειες

αυτών των δοκιμών βρίσκουμε στην αναλυτική μελέτη του Βαγγέλη Καραγιάννη δημοσιευμένη στα Αιολικά Γράμματα με τίτλο «Όταν ο Πρωτοπάτσης μετέφραζε Μπωντελαίρ».

Στο παραπάνω αρχείο βρίσκεται και πολυσέλιδη επιστολή, καθ' υπαγόρευση του Πρωτοπάτση, λόγω αδυναμίας του δεξιού του χεριού εξαιτίας της ασθένειάς του, προς τον Χρυσόστομο Γανιάρη, ιδρυτή του εκδοτικού οίκου Γανιάρη, από το περιεχόμενο της οποίας συμπεραίνουμε ότι είχε αποφασίσει την έκδοση των μεταφράσεων των Ανθών του Κακού. Στην επιστολή γίνεται λόγος και για έκδοση βιογραφίας του ποιητή, κριτικής των έργων του, καθώς και για εκλογή από πεζά κείμενα.

Στο υστερόγραφο της επιστολής φαίνεται η σημασία που έδινε ο μεταφραστής στη λεπτομέρεια: *«Τι θα γίνει με τις διορθώσεις; Πολύ φοβούμαι ότι αν δεν τις δω ο ίδιος το βιβλίο θα βγει κόσκινο στα λάθη. Ποιος διορθωτής θάχε την υπομονή διορθώνοντας να συγκρίνει π.χ. τη στίξη (τόσο σημαντική στον Μπωντελαίρ) με το χειρόγραφο; Εγώ βέβαια δε θα ζητούσα καλλίτερο παρά να δω μια τελευταία διόρθωση, αν μου την έστελναν. Μα φοβούμαι πως θάνε πρακτικώς αδύνατο. Συμβούλεψέ με γι' αυτό το ζήτημα που στα μάτια μου είναι σημαντικώτατο».*

Το 2019 ο Λέσβιος νομικός και λόγιος Βάσος Βόμβας, στην κατοχή του οποίου βρέθηκε δακτυλογραφημένο αντίγραφο μιας εκ των μεταφραστικών προσπαθειών, προχώρησε στην έκδοσή του.

.....

Δύο μεγάλα έργα του Πρωτοπάτση τα παραπάνω κι ανάμεσά τους πλήθος άλλες ενασχολήσεις «πολλαπλά μεράκια», «καρυκεύματα, κατά τον Στρατή Μολίνο, των αναγκών της απαιτητικής ιδιοσυγκρασίας του».

Κινούμενος κοντά στον λογοτεχνικά μεστωμένο Μυριβήλη και μέσα σε μια συντροφιά νέων, συνομηλίκων του, φλέγονται για φιλολογική δημιουργία και έκφραση. Η πρώτη λογοτεχνική επικοινωνία του με το αναγνωστικό κοινό πραγματοποιείται με την έκδοση του περιοδικού «Ελπίδες» το 1915. Ένα «λιγνό φτηνοτυπωμένο φυλλαδιάκι», όπως το ονομάζει εκείνος, γεμάτο όμως από παλμό στίχου και αφηγηματικότητας.

«...νιώθαμε τέτοιον διανοητικόν αναβρασμό που το περιοδικό μας φαινόταν απαραίτητο για να δεχτεί το ξεχείλισμά του. Με τη μακάρια αυτοπεποίθηση της ηλικίας μας (ήταν καμιά δεκαριά τελειόφοιτοι του Γυμνασίου) και με λίγες ντουζίνες στίχους ο καθένας μας, νομίζαμε πως θα μπορούσαμε να καταγλαιζουμε τον κόσμο με το περιοδικό μας για πολύν καιρό, για πάντα, χωρίς κανένα χρονικό περιορισμό.... Οι διαδοχικές απόπειρες που ακολούθησαν την παιδική μας εκείνη ... είχαν όλες πάντα κοινό γνώρισμα τη νεανικότητα. Η νεανικότητα, μεγάλο προσόν, έχει τούτο το κακό, ότι δεν ξέρει να υπολογίσει. Παίρνει τους πόθους της για πραγματικότητα».

Συμμετέχει, επίσης, στην ομάδα που εκδίδει τα νεανικά περιοδικά «Φάρος» (Απρ. 1919 – Ιούνιος 1919), που αμέσως μετά παίρνει τον τίτλο «Τα Νιάτα» (1919-1920).

Είκοσι χρόνια αργότερα, το 1940, προετοιμάζεται για την έκδοση του περιοδικού «Μυτιλήνη» με εκδότη τον Στράτη Μυριβήλη και διευθυντή τον ίδιον, προσπάθεια που δεν ευοδώθηκε λόγω του πολέμου.

Σχεδιάζει να επιστρέψει στη Μυτιλήνη και να εκδώσει βιβλία «που να μοιάζουν με βιβλία και όχι με Καζαμία», όπως χαρακτηριστικά σημείωνε.

Η ποίηση στάθηκε το πιο βαθύ του πάθος: «η ποίηση!...Σοκ πέστο, τάλαντο, σφραγίδα δωρεάς, εσωτερική κρίση πέστο, λεσβιακά «ξουρ» πέστο. Όχι όμως και ζαναχάτι (επάγγελμα δηλαδή)».

Από παιδί (δωδεκαετής) ξεδιπλώνει το ποιητικό ταλέντο του με το ψευδώνυμο «ΜήτροςΑκλειδιανός». Τα ποιήματά του, καλοδουλεμένα και γεμάτα αισθαντικότητα, κατά την άποψη των ειδικών, διάσπαρτα στα περιοδικά «Ελπίδες» και «Τα Νιάτα», στο περιοδικό «Λόγος» της Μυτιλήνης, στα «Ελεύθερα Γράμματα», στην «Εφημερίδα των Λεσβίων», στην «Ελεύθερη Λέσβο», στο περιοδικό «Ποιητική τέχνη» των Αθηνών.

«Τα ποιήματά του που έδειχναν μια πλούσια λυρική φλέβα, έγραφε στο περιοδικό «Ποιητική Τέχνη», τον Αύγουστο του 1947 ο Φώτης Λάσιος, είχε ωστόσο πολύ λίγο ή καθόλου γνωστά. Έτσι ο σεμνός αυτός άνθρωπος, εχθρός του θορύβου, πέρασε αγνοημένος σχεδόν από τον τόπον αυτόν όπου φαίνεται νάχει τελευταία την κακή μοίρα οι πολύτιμες και ουσιαστικές φωνές να σκεπάζονται από τους τενόρους των ζητωκραυγών».

Μετέφρασε Έλληνες και ξένους ποιητές και λογοτέχνες: Ανατόλ Φράνς, Έντγκαρ Άλλαν Πόε, Φρίντριχ βομ Σίλερ, Γκυστάβ Μορώ, Χάϊνριχ Χάϊνε, Λουί Λε Κορντονέλ, Φρανσουά Βιγιόν και άλλους πολλούς.

Το 1933 σε συνεργασία με τον λογοτέχνη Λουί Μπονάρ μεταφράζει στα γαλλικά τη «Ζωή εν τάφω» του Μυριβήλη, με τίτλο **«Deprofundis»**(*Εκ βαθέων*).

Το 1947 μεταφράζει ποιήματα του Ευστράτιου Χ. Αθανασιάδη, Λέσβιου ποιητή,ο οποίος έγραψε στη γαλλική γλώσσα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οΠρωτοπάτσης στο παράρτημα του περιοδικού «Ποιητική Τέχνη», στο οποίο δημοσιεύτηκαν οι μεταφράσεις των ποιημάτων του Αθανασιάδη, παρουσιάζει σε σημείωμα τον ποιητή. Το σημείωμα αυτό, αναφέρει το περιοδικό, είναι το τελευταίο γραπτό του Πρωτοπάτση, εφόσον γράφτηκε τρεις μέρες πριν από τονθάνατό του. Αυτός που πέρασε όλη την πολυσάλευτη ζωή του με το μολύβι στο χέρι καταδικάστηκε από τη μοίρα να μην μπορεί να γράψει αφού από την ασθένεια είχε παραλύσει το δεξί του χέρι.

Από παιδί ακόμα δραστηριοποιήθηκε ενεργά στο κίνημα και στους αγώνες για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας, δημοσιεύοντας σχετικά άρθρα και κριτικές.

Ήταν ο εμπνευστής των πνευματικών και καλλιτεχνικών εκδηλώσεων της «Λεσβιακής Άνοιξης».Παίρνοντας το 1939 την απόφαση της οριστικής επιστροφής στο νησί φιλοδοξούσε να ηγηθεί του κινήματος, το οποίο είχε μείνει χωρίς αρχηγό μετά την εγκατάσταση του Μυριβήλη στην Αθήνα το 1932.

«Έχω αυτοδιορισθεί σημαioφόρος και σαλπικτής της «Λεσβιακής Άνοιξης» έγραφε σε επιστολή του.

Οργάνωσεκαι πήρε μέρος ως ερασιτέχνης ηθοποιός σε θεατρικές παραστάσεις.

Έδωσε διαλέξεις, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, άλλωστε οι διαλέξεις ήταν ένας από τους σκοπούς του όταν θα επέστρεφε από τη Γαλλία.Τον ενδιέφερε να εξωτερικεύσει τις σκέψεις του για τη λαϊκή ποίηση και τη μουσική της, να μιλήσει για τη Σαφώ και για ένα σωρό άλλα θέματα.

Τον Μάιο του 1945, στον Σύνδεσμο Ελλήνων Πολιτών της Κωνσταντινούπολης δίνει διάλεξη για τον Μποντλαίρ.

Εφημερίδες και περιοδικά όπως: «Ελεύθερος Λόγος», «Λεσβιακά φύλλα», «Εφημερίς των Λεσβίων», «Ελεύθερη Λέσβος», «Εξέλιξις», «Ελεύθερος Τύπος», «Πολιτεία», «Καθημερινή», περιοδικό «Εργασία» των Αθηνών, «Ελεύθερα Γράμματα», «Ελληνικά Γράμματα», «Φιλολογικά Χρονικά», «Χρονικά» της Κωνσταντινούπολης (1945), δημοσιεύουν άρθρα για τη μουσική, κριτικές, επιστολές, δοκίμια, επιφυλλίδες, λογοτεχνικές ανταποκρίσεις του.

Το 1938 ενώ βρίσκεται στη Λυών συγγράφει στα γαλλικά μελέτη για τη μουσική, ένα χρόνο πριν από τη σχετική διάλεξη στη Μυτιλήνη στο πλαίσιο της Λεσβιακής Έκθεσης 1939. Απόσπασμά της, μεταφρασμένο από τον Χρύσανθο Μολίνο, δημοσιεύεται στο Λεσβιακό ημερολόγιο 1956 του Παναγιώτη Σαμάρα.

Το χειρόγραφο βρίσκεται στα ΓΑΚ Λέσβου.

Αδημοσίευτη παρέμενε η επιστολιμαία διατριβή του, όπως την χαρακτηρίζει ο ίδιος, «Και πάλι ο Βερναρδάκης και πάλι το γλωσσικό». Η τελική μορφή της μελέτης αυτής (αυτοσχεδίασμα κατά τον Πρωτοπάτση) μετά από άγονες προσπάθειες του ίδιου για δημοσίευση, δημοσιεύτηκε τελικά το 1977 στο περιοδικό «Αιολικά Γράμματα» από τον Βαγγέλη Καραγιάννη στην κατοχή του οποίου βρισκόταν η εργασία, με τίτλο: «“Και πάλι ο Βερναρδάκης και πάλι το γλωσσικό” παρουσιασμένη με τα ιστορικά της καθέκαστα».

Στα σχέδια του Πρωτοπάτση ήταν και η έκδοση πολύστιχης τσουχτερής σάτιρας, που την είχε έτοιμη, με το ψευδώνυμο, «Ξίκης Κοντομανίκης», από τη φράση που περιπαιχτικά του απέδιδαν Λέσβιοι χωρικοί «Ένας ξίκης, από το ξίτς'κους, λειψός, ελαφρόμυαλος, δηλαδή, με κοντό μανίκι», καθώς επίσης και η έκδοση ολιγοσέλιδου λευκώματος με το ποίημά του «Θυσία» που θα το συνόδευαν αντιπροσωπευτικές φιγούρες αγοριών και κοριτσιών, θυμάτων του αγώνα για τη λευτεριά. Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε την τύχη των δύο αυτών έργων του.

Στις προθέσεις του ήταν και η έκδοση της συλλογής του από άσεμνα καθαροδευτεριάτικα λεσβιακά τραγούδια, για την οποία ζητούσε τη βοήθεια του Β. Καραγιάννη, αλλά και η επανέκδοση των νεοελληνικών δημοτικών τραγουδιών του Φωριέλ με μεταφρασμένες τις γαλλικές εισαγωγές.

Το 1938 ο Χρ. Μολίνος παίρνει την πρωτοβουλία να συγκεντρώσει όσες μελέτες – άρθρα και πολλά άλλα έργα του Πρωτοπάτση είχε στα χέρια του και σχεδιάζει την έκδοσή τους σε τόμο. Εκείνος όμως εναντιώνεται: «...Αποκρούω την ιδέα διαρρήδην, Τα πρόχειρα άρθρα μου, οι πολεμικές με τον Γιαννίδη κλπ είναι καλά για την εφημερίδα, όχι για βιβλίο. Δεν θαργήσω νάρθω άλλωστε, κι αν μου δοθεί ζωή, θα βγάλω, όχι μόνο ένα, αλλά πολλά βιβλία. Κάνετε λίγη υπομονή».

Υπομονή οι φίλοι του έκαναν, ζωή, όμως, όχι μόνο δεν του δόθηκε αλλά και του επιφυλάχτηκε δύσκολο, οδυνηρό τέλος, αφού χτυπημένος από την επάρατη νόσο άφησε την τελευταία του πνοή στο νοσοκομείο «Ευαγγελισμός» στις 16 Απριλίου 1947 στα πενήντα του ακριβώς χρόνια, μακριά από το νησί που τόσο αγάπησε, πόθησε και «ελεεινά νοστάλγησε», σύμφωνα με τον ίδιο.

«Έχω γεννηθεί στη Μυτιλήνη και κάθε φορά που θα την ξαναντικρύσω μου φαίνεται ότι ξαναγεννιέμαι [...]. Αλήθεια, δεν ξέρω τι μ' εμποδίζει να γράψω κάτι που μου είναι περισσότερο παρά πεποίθηση, κάτι που το φωνάζουν όλες οι ίνες του σώματός μου:

Η Μυτιλήνη είναι ο ωραιότερος τόπος του κόσμου».